

*Лата Н. Ф.,**кандидат юридичних наук, доцент кафедри комерційного права
Київського національного торговельно-економічного університету*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАМІНИ НЕНАЛЕЖНОГО ВІДПОВІДАЧА В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті досліджено процесуальні дії судді та учасників господарського процесу у випадку заміни неналежного відповідача під час судового розгляду. Описано проблеми, які виникають при винесенні господарськими судами ухвал про заміну відповідача, зокрема щодо можливості їх апеляційного та касаційного оскарження, а також при залишенні клопотань про заміну відповідача без задоволення. Проаналізовано відмінності заміни неналежного відповідача від залучення до участі у справі іншого відповідача.

Ключові слова: господарський процес, господарський суд, ухвала про заміну відповідача, неналежний відповідач, позивач.

Постановка проблеми. Важливим аспектом поновлення порушених прав та інтересів позивача є правильний вибір ним відповідача, адже у протилежному випадку наслідком буде неможливість відновлення прав позивача за рахунок неналежного відповідача або відмова в задоволенні позову. Законодавче регулювання даного питання обмежується лише однією статтею Господарського процесуального кодексу України та низкою роз'яснень та інформаційних листів Вищого господарського суду України, у зв'язку з чим дослідження питання заміни неналежного відповідача в господарському процесі потребує детального наукового вивчення.

Процесуальні дії господарського суду та учасників господарського процесу у випадку заміни неналежного відповідача у справі не раз досліджувалися вітчизняними вченими, зокрема у підручниках та навчальних посібниках з господарського процесуального права. Так, питання заміни неналежного відповідача досліджувалися І.А. Балюком, В.Е. Беляневичем, Ю.Д. Приaticoю, І.М. Тітовим, В.С. Щербиною, Д.А. Фурсовим. Разом з тим питання процесуальних особливостей заміни неналежного відповідача в господарському процесі, правові наслідки та порядок застосування потребують окремого дослідження.

Незважаючи на те, що Господарським процесуальним кодексом України регламентована процедура заміни неналежного відповідача, і на сьогодні залишаються проблеми у застосуванні зазначених норм господарського процесуального законодавства, зокрема не визначено, чи можливе здійснення заміни неналежного відповідача за ініціативою сторін господарського процесу, не існує критеріїв визначення належного й неналежного відповідача та позивача, відсутня пряма вказівка закону щодо заборони заміни неналежного позивача. Зазначене підтверджує актуальність обраної теми та необхідність дослідження процесуальних особливостей заміни неналежного відповідача.

Мета статті. У межах цієї статті спробуємо дослідити процесуальні дії суду та учасників господарського процесу у випадку заміни неналежного відповідача у справі, проаналізувати нормативно-правове закріплення та судову практику з цього питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. При надходженні позовної заяви до господарського суду на суддю покладатиметься важливий обов'язок щодо перевірки вказаної позовної заяви та прийняття обґрунтованого та законного судового рішення щодо відновлення порушених прав та законних інтересів. Саме тому варто зосередити увагу на стадії підготовки справи до розгляду, на якій суддя може встановити, що позов подано не до тієї особи, яка повинна відповідати за позовом. У цьому разі суддя, керуючись пунктом 1 частини 1 статті 65 Господарського процесуального кодексу України [1], вирішує питання про залучення до участі у справі іншого відповідача та про виключення чи заміну неналежного відповідача. З буквального тлумачення частини 2 статті 24 Господарського процесуального кодексу України вбачається застосування такого терміну, як «заміна» первісного відповідача на належного. Водночас необхідно зазначити, що чинне процесуальне законодавство не передбачає можливості заміни позивача чи третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору. У такому разі спір має бути розглянутий, і у випадку, якщо при розгляді справи буде встановлено, що позов подано неналежним позивачем, господарський суд повинен відмовити у задоволенні позову.

Системний аналіз норм Господарського процесуального кодексу України свідчить про відсутність такого поняття як «неналежний відповідач». Відповідач – це особа, яка, за ствердженням позивача, є або порушником його прав, або необґрунтовано, на думку позивача, оспорує його права і яка внаслідок цього притягується до участі у судовому процесі. Оскільки саме позивач на свою суб'єктивну думку встановлює особу відповідача, то у випадку помилки у її визначенні законом передбачена можливість виправлення цього. У першу чергу в цьому найбільш зацікавлені сторони господарського процесу: відповідач не бажає відповідати за порушення, які вчинені іншими особами, нести втрати часу та грошей, а позивач прагне відновлення своїх порушених прав та інтересів за рахунок належного відповідача. Таким чином, неналежним відповідачем є особа, яка в силу відсутності правового зв'язку з позивачем не може відновити його порушені права та законні інтереси.

Повертаючись до такого етапу господарського процесу як підготовка справи до розгляду необхідно звернути увагу на обмеження дій судді щодо заміни неналежного відповідача згодою позивача. Тобто вищезазначена процесуальна дія судді обумовлена відповідною процесуальною дією позивача, яка може знайти своє відображення у протоколі судового засідання або відповідному письмовому клопотанні позивача. У зв'язку з тим, що позивач може не надати такої згоди, Вищий господарський суд України у своєму інформаційному листі від 29 вересня 2009 року № 01-08/530 зазначає, що заміна неналежного відповідача є правом, а не обов'язком суду [2]. У будь-якому разі суд повинен з'ясувати думку позивача з цього приводу. У випадку незгоди позивача на заміну неналежного відповідача суд може за власною ініціативою залучити до участі у справі

іншого відповідача, який є належним [2]. Це обумовлено тим, що відповідно до частини 1 статті 24 Господарського процесуального кодексу України залучення до справи іншого відповідача чи співвідповідача здійснюється господарським судом як за клопотанням сторони, так і з власної ініціативи. В останньому випадку залучення іншого відповідача в ініціативи суду не вимагає згоди сторін. Залучення іншого відповідача як співвідповідача поряд із первісним відповідачем є одним із прикладів процесуальної співучасті.

Якщо позивач не погоджується із заміною первісного відповідача належним відповідачем, то суд продовжує розгляд справи згідно з поданим позовом. Тобто, як під час підготовки справи до розгляду, так і під час самого розгляду справи виявлення неналежного відповідача не припиняє провадження у справі, а неправильне визначення належного відповідача при поданні позовної заяви до господарського суду не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі чи залишення позову без розгляду.

При продовженні розгляду справи по суті позивач має розуміти, що суд уже встановив, що відповідач, визначений позивачем у позові, не є боржником у матеріально-правовому відношенні, з якого виник спір, а тому в позові буде відмовлено [3, с. 250]. В останньому випадку позивач не позбавляється права на звернення з позовом до належного відповідача, оскільки склад сторін у відповідному спорі буде інший, ніж у попередньому [2].

Про заміну неналежного відповідача виноситься ухвала, в якій зазначається: 1) про заміну неналежного відповідача; 2) про згоду позивача на заміну неналежного відповідача; 3) підстави для заміни неналежного відповідача; 4) обов'язок позивача надіслати залученій особі копію позовної заяви та доданих до неї матеріалів, що передбачено частиною 2 статті 56 Господарського процесуального кодексу України [1]. Направлення копії позовної заяви відповідачу/відповідачам здійснюється шляхом направлення рекомендованого листа з описом вкладення, а в разі невиконання цього обов'язку у встановлений судом строк суддя залишає позов без розгляду на підставі пункту 5 частини першої статті 81 Господарського процесуального кодексу України.

Після винесення ухвали про заміну неналежного відповідача розгляд справи починається заново, оскільки залученій до справи особі необхідно надати можливість скористатися повним обсягом процесуальних прав, передбачених Господарським процесуальним кодексом України. Відповідно, спочатку починається і перебіг двохмісячного строку вирішення спору [1, ст. 69], який розпочнеться з дня винесення ухвали про заміну неналежного відповідача. З цього моменту всі попередні дії, які здійснював неналежний відповідач, не мають правового значення. Заміна відповідача можлива лише при розгляді справи судом першої інстанції.

Заміна неналежного відповідача допускається до прийняття рішення по суті спору, а тому звернення до господарського суду із заявою про заміну неналежного відповідача після ухвалення рішення суду спричинить відмову в її задоволенні [4, с. 11]. Наприклад, ухвалою Господарського суду Київської області від 14.01.2015 року у справі №911/3877/13 за заявою позивача про заміну відповідача в наслідок його реорганізації на стадії виконання судового рішення було відмовлено у задоволенні заяви позивача про заміну відповідача [5]. Суд наголосив, що «згідно з приписами ст. 25 Господарського процесуального кодексу України у разі смерті або оголошення фізичної особи помер-

лою, припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, господарський суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу.

Отже слід мати на увазі, що заміна неналежного відповідача (ст. 24 ГПК України) можлива тільки до прийняття рішення у справі, а процесуальне правонаступництво (ст. 25 ГПК України) допускається на будь-якій стадії судового процесу, тому суд дійшов висновку що позивач звернувся до суду з заявою, яка не відповідає нормам ГПК України» [5].

Проте позивач не зупинився на відмові в задоволенні заяви про заміну відповідача у даній справі та оскаржив вищезазначену ухвалу, відносно чого суд апеляційної інстанції [6] встановив, що апеляційна скарга підлягає поверненню заявнику з підстав відсутності можливості оскарження ухвал про заміну неналежного відповідача.

Виходячи з аналізу діючих правових норм та судової практики вбачаємо, що ухвала про заміну неналежного відповідача не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, оскільки така ухвала не передбачена переліком ухвал місцевого господарського суду, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішень того ж суду [1, ст. 106]. Перелік ухвал місцевого господарського суду, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішень того ж суду, є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає. Таким чином, ухвалу місцевого господарського суду може бути оскаржено до апеляційного господарського суду тоді, коли це прямо передбачено у відповідних статтях, що регулюють винесення ухвал.

Згідно із частиною 2 статті 106 Господарського процесуального кодексу України, заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду. У разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, місцевий господарський суд повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню.

У частині 3 пункту 5 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України» від 17.05.2011 року № 7 [7] зазначено, що якщо апеляційну скаргу подано на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, місцевий господарський суд згідно з частиною другою статті 106 Господарського процесуального кодексу України повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню. Якщо ж місцевий господарський суд помилково не повернув апеляційну скаргу та направив її до апеляційного господарського суду, то останній відмовляє в прийнятті такої скарги з посиланням на статтю 91 та частину другу статті 106 Господарського процесуального кодексу України.

Відповідно до пункту 1.3 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 року № 18, якщо у розгляді справи господарським судом буде з'ясовано, що належним відповідачем у ній мала б бути особа, яка згідно із процесуальним законом не може бути учасником судового процесу в господарському суді, а позивач наполягає на розгляді відповідної справи саме господарським судом, останній не вправі ні залучати відповідну особу до участі у справі, ані припинити провадження

в ній, а повинен розглянути справу щодо того відповідача, якому пред'явлено позовну вимогу, та прийняти рішення по суті справи (у тому числі про відмову в позові, якщо відповідач є неналежним) [8].

Відкритим також є питання, хто ініціює заміну неналежного відповідача. Незважаючи на те, що відповідно до статті 24 Господарського процесуального кодексу України господарський суд може встановити та замінити неналежного відповідача, таке право надається і сторонам господарського процесу. У разі якщо заява (клопотання) про заміну відповідача залишається судом без задоволення, то ухвала з цього приводу не виноситься, а про відхилення відповідної заяви (клопотання) зазначається в описовій частині рішення суду або в ухвалі, якою закінчується розгляд справи [8]. Також чинне законодавство не встановлює кількість можливих заміни неналежних відповідачів, і користуючись принципом диспозитивності господарського процесуального права припустимо, що така кількість обмежена та в разі необхідності можемо замінювати неналежного відповідача повторно.

Від заміни неналежного відповідача слід відрізнити процесуальне правонаступництво (ст. 25 ГПК). Заміна в господарському процесі особи, яка є стороною або третьою особою, іншою особою (правонаступником) називається правонаступництвом. Процесуальне правонаступництво передбачає правонаступництво в матеріальному праві, яке можливо при зміні осіб зобов'язання, при переході прав кредитора до іншої особи на підставі закону.

На відміну від заміни неналежного відповідача, правонаступництво можливе на будь-якій стадії господарського процесу. Всі дії, вчинені у процесі до вступу правонаступника, є обов'язковими для нього. Види правонаступництва у матеріальному праві мають значення лише як його підстава, тоді як заміна неналежного відповідача не передбачає будь-якого матеріально-правового зв'язку між особами, які змінюють один одного.

Висновки. У статті проаналізовано порядок здійснення заміни неналежного відповідача, його процесуальні наслідки для сторін, а також відмінність заміни неналежного відповідача від заміни сторони правонаступником та від залучення до справи іншого відповідача чи співвідповідача.

Підсумовуючи наведене, можемо дійти висновку про деякі недоліки законодавчого врегулювання питання заміни неналежного відповідача, зокрема чинне законодавство потребує внесення змін в коло осіб, за ініціативою яких можливо здійснення заміни неналежного відповідача, встановлення прямої заборони щодо заміни неналежного позивача, вимог до змісту ухвал про заміну неналежного відповідача, зазначення у законодавчих нормах можливості неодноразової заміни неналежного відповідача та процесуальні наслідки в разі, якщо належним відповідачем виявиться особа, яка не може бути учасником господарського процесу.

Література:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06 листопада 1991 року № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

2. Про деякі питання, порушені у доповідних записках господарських судів України у першому півріччі 2009 року щодо застосування норм Господарського процесуального кодексу України. Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 29.09.2009 р. № 01-08/530 // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 6.
3. Беляневич В.Е. Господарський процесуальний кодекс: науково-практичний коментар – К. : Видавництво «Юстиніан», 2008 – 872 с.
4. Вишиваний В. Як замінити неналежного відповідача в госпроцесі // Все про бухгалтерський облік. – 2015. – № 71. – С. 11-12.
5. Ухвала Господарського суду Київської області від 14.01.2015 року у справі № 911/3877/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42357258>.
6. Ухвала Київського апеляційного Господарського суду від 29.01.2015 року у справі № 911/3877/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42520472>.
7. Про деякі питання практики застосування розділу ХІІ Господарського процесуального кодексу України : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.05.2011 № 7 // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 3.
8. Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 26.12.2011 № 18 // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 1.

Лата Н. Ф. Процесуальные особенности замены ненадлежащего ответчика в хозяйственном процессе

Анотація. В статье исследованы процессуальные действия судьи и участников хозяйственного процесса в случае замены ненадлежащего ответчика во время судебного рассмотрения. Описаны проблемы, возникающие при вынесении хозяйственными судами определений о замене ответчика, в частности относительно возможности их апелляционного и кассационного обжалования, а также при оставлении ходатайств о замене ответчика без удовлетворения. Проанализированы отличия замены ненадлежащего ответчика от привлечения к участию в деле другого ответчика.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, хозяйственный суд, определений о замене ответчика, ненадлежащий ответчик, истец.

Lata N. Procedural peculiarities of substitution for wrong defendant in commercial proceedings

Summary. The article is dedicated to the procedural actions of a judge and trial participants of commercial proceedings in case of substitution for wrong defendant during the trial proceedings. Described problems encountered in making judgments by commercial courts during the changing of wrong defendant. In particular it is the possibility to appeal and cassational appeal of a court order of substitution for wrong defendant, and also it is the possibility to appeal and cassational appeal of refusal of a request of substitution for wrong defendant. The article is analyzed the difference between the substitution for wrong defendant and the involvement other defendant to commercial proceedings.

Key words: commercial proceedings, commercial court, court order of substitution for wrong defendant, wrong defendant, plaintiff.